

Elşən Mirişli

Gəncə şəhəri
tarixçi

Hülakü xan və sülaləsinin Azərbaycan hökmdarları elxan adlandırıldığına görə bu dövletə Elxanlı dövləti deyilir. "Elxan" adı "ulus-dövlətin xanı" mənasını verir.

Olçaytu xan 24 mart 1282-ci ildə doğulmuşdur. Elxanlı Azərbaycan imperatorluğunun VIII elxanı olmuşdu. Hakimiyyət illəri 19 iyul 1304-17 dekabr 1316-cı illərdir. Olçaytu xan Arqun xan və xristian Uruk Xatunun oğludur. İlk adı Nikolas idi. Əvvəlcə Tenqriçilik dinində, daha sonra qardaşı Qazan xan ilə birlikdə müsəlman olmuşdu. Bundan sonra adını Məhəmmədə çevirmişdir.

Olçaytu İbn Arqun (Ərgün) xan taxta oturarkən anasına yalan söyləyərək xristian olduğunu bildirmişdi. Sonra dini-islamı qəbul edərək Məhəmməd adını və Xudabəndə ləqəbini aldı.

Əsl ləqəbi Xərbəndə idi. Lakin Azərbaycan türkləri çox sevdiyi elxana hörmətən Xudabəndə dedilər. Türk qədim adətlərində cocuq doğulduğu zaman cocuğun otağına ilk girenin adı o cocuğa verilir. Cocuq dünyaya gəldiyi zaman qapıdan ilk dəfə qazan gətirdilər, cocuğa Qazan xan deyildi. Olçaytu xan doğulan zaman qapıdan bir eşşəkçi girdi, Xərbəndə adı verdilər. Hakimiyyəti zamanı səfalet və nizamsızlığı ləğv edərək, ədalət və əminliyi təmin etdi və rəiyyətperverliyi ilə şöhrət tapdı. Məmləkətin abadlığına da çox çalışdı və 1305-ci ildə Sultaniyyə şəhərini bina və təsis elədi. Hökumət mərkəzini Təbrizdən Sultaniyyə şəhərinə köçürməklə daha sonra Sultanaşad və Muğanda Olçaytuşad adında şəhərləri tikdirdi inşa etdirdi.

1305-ci ildə Olçaytu Bizans imperatoru II Androniklə ittifaqa girmiş və birlikdə Kayı boyunun reisi Osman bəyi məğlub etmişdilər.

Məhəmməd Xudabəndə Olçaytu xanın zamanında baş verən savaşlar

1. Zamanında ilk dəfə olaraq Gilan vilayətinə hərbi səfər icra elədi. Bu zamana qədər türklər Gilana heç girmemişlərdi. Çünki Gilan bataqlıq bir ərazini əhatə edirdi. Türklər isə yazda heyvanlarını yaylaqda otadılar və qışda isə qışlaqda sakin olurdular. Bu səbəbdən Elxanlı Azərbaycan imperatorluğunun hər bir tərəfində atlarını oynadan türklər bataqlıq və ormanlıq olan Gilan və Mazandaran vilayətlərinə nəzər salmamışlardı. Bunlara baxmayaraq ormanlıq olan Gürcüstan ərazisi ələ keçirilmişdi. Gilanı zəbt edərək vergi verilmək şərti ilə cizyə təyin edən Olçaytu özü Azərbaycana döndü. Bu səfərdə Qütlüç şah kimi qəhrəman Elxanlı ordu komandanı şəhid düşdü.

2. Olçaytu xan 1312-ci ildə Şam (Suriya) hərbi səfərinə icra etməklə Fərat çayı sahilində Fəhbə qalasını zəbt elədi. Dəməşq hakimi Qara Sunqur və Tripoli (Livan) hakimi Ağqış Olçaytu xanın hakimiyyətini tanıdılar. Məmlüklərlə sülh bağlayan Azərbaycan elxanı 26 yanvar 1313-cü ildə Misir Məmlüklərinə qarşı hərbi səfərini sonlandırdı.

3. Sonra Kəbk və Yəsutur adlı oğlatay xanları Mavəraünnəhrdən Xorasana hücum edərək vilayəti yağma etdilər. Əmir Əli Quşçu komandasında gəndərilən bir ordu ciğatay xanlarını məğlub və Mavəraünnəhrə qədər təqib edərək Herat şəhərini ələ keçirdi. Bu uğurlu hərbi səfərdən sonra Olçaytu Sultaniyyə şəhərinə qayıtdı. 1313-cü ildə Kəbk və Yəsutur xan yenidən Xorasana daxil oldu. Ciğatay ordusunda Yəsutur xanın elxanlıların tərəfinə keçməsi ilə Kəbk xan məğlub oldu. Olçaytu, Yəsutur xana Badqıs vilayətini itqə kimi verdi.

Olçaytu xanın hakimiyyəti

1304-cü ildə qardaşı Qazan xanın yerinə xan seçilmişdir. Növbəti il Arqun xan dövründən bəri salınmağa başlanmış Sultaniyyə şəhərinin tikintisini bitirmişdir. Xan, Sultaniyyəni paytaxt, Bağdadı isə qiş iqamətgahı kimi istifadə edirdi. Olçaytu xan 1306-cı ildə paytaxtı Təbrizdən Sultaniyyə şəhərinə köçürmüşdür. Yeni paytaxt Zəncanın yanında yerləşirdi. Olçaytu xan zamanında Elxanlı Azərbaycan imperatorluğunun ərazisi 1310-cu ildə 3.750.000 km2 idi.

Hakimiyyətinin ilk ilində Genuya respublikası ilk dəfə Təbrizdə konsulluq açmışdır. Bundan əlavə 1306-cı ildə Venesiyalılara da azad ticarət hüququq verilmişdir. Trabzon imperiyası (1204-

Elxanlı dövlətində türklərə gəlincə, onların əksəriyyətini Azərbaycan türkləri təşkil edirdi. Dövlətin idarə olunmasında uyğurlar da iştirak edirdilər. Uyğurlar buraya yalnız dövlət məmuru və din xadimi kimi deyil, həm də əsgər kimi gəlmişdilər. Uyğurlardan başqa qıpçaq, kartuk, küçəy və b. türk qövmlərinə mənsub çoxsaylı ünsürlər də vardı. Bunlar elxanlı xanlar və bəylərinin məiyyətinə və əsgərlərinin arasında idi. Elxanlı Azərbaycan imperatorluğunda başlıca dil türkcə idi. Fars dili tarixi və elmi əsərlər yazmaq üçün işlənmiş və "Tarixi Cahanqüşeyi Cüveyni" və "Came et-təvarix" kimi əsərlər yazılmışdır.

Məhəmməd Xudabəndə Olçaytu xan 1309-cu ildə Şirazda "Seyidlər evi"-nin əsasını qoymuş, hər il 10000 dinar maaş vermişdir.

Olçaytu xanın 6 oğlu və bir qızı olmuşdu.

Məhəmməd Xudabəndə Ölçaytu xanın Elxanlıq dövrü və Bakıda Qız qalasının inşa edilməsi

Oğulları

1. Süleymanşah (gənc yaşda öldü)
2. Sultan Əbu Seid Bahadır (1316-1335)
3. Bəstam
4. Bəyazid
5. Teyfur
6. Əbülxeyr

Qızı:

Sultan Satibey Xatun (1339-1340)

Türkmanlar

Türkman qəbilələri və boyları qədim zamandan bəri Kiçik Asiya, Azərbaycan və Dede-Fərat çaylarının şimalında yerləşmişdilər. Kiçik Asiyada Zülqədriyyə və Bani-Rəməzan və sairə türkman qövmlərinə mənsub hökumətlər var idi. Nəhayət, Elxan Arqun (Ərgün) zamanında Türküstandan köçən iki böyük türkman boyu Fərat və Dede çaylarının şimalında məskən saldılar. Bu boyların bayraqlarında birində qara qoyun, digəri isə ağ qoyun rəsmi daşıdıqlarından bunlara Qaraqoyunlu və Ağqoyunlu deyilirdi. Olçaytu xan zamanında Qaraqoyunlular Ərzincan-Sivas, Ağqoyunlular da Mosul-Diyarbakır şəhərlərinin ətrafında yerləşdilər.

Bu dövrə bağlı iki mühüm cəhəti

Qız qalası: Bakıda bu günə qədər sağlam qalan Qız qalası adı ilə tanınan bina Olçaytu xan tərəfindən 1314-1316 tarixlərində tikilmişdir. Üzərində sahil fənəri yandırılırdı. İçərisində bir nərdivan vardır. Lakin əslində əhalini düşmən basqınından xəbərdar etmək üçün üzərində atəş yandırıldığı zənn edilməkdədir...

təqvimini işlədirdi. Uyğur yazısı Elxanlı Dövlətdən sonra aradan çixsa da, türk təqvimindən son əsrlərə qədər istifadə olunurdu. Çünki bu təqvim günəş il əsasında tərtib edildiyindən maliyyə ilinə uyğun gəlirdi. Elxanlı dövlət divanında əsasən türk dili işlədirdi. Saray, divan və ordu dili Azərbaycan türkcəsi idi. Uyğur türkcəsi rəsmi dil kimi işlədilmişdir. Dövlətin dayağını təşkil edən el (ulus) hakim təbəqə olan monqol ünsürü ilə onun məiyyətdəki türklərdən ibarət idi. Elxanlı Dövləti zamanında türk olmayan xalqlar basqı altına alınıb, dövlətin ərazisini tərk etməyə məcbur edilirdilər.

Monqol istilası nəticəsində Anadolu və indiki İran ərazisi, Azərbaycan, İraq, Suriyaya iki milyon türk gəldi və bunların çoxu Azərbaycanda birləşdilər.

qeyd etmək lazımdır. Birincisi budur ki, türkman məfumu əvvəllər işlənən və Azərbaycan, İran, İraq, Türkiyə, Suriya və Misirin türk əhalisini ehtiva edən oğuz məfhumunu əvəz etmişdir. Hazırda türkman istilahi İraq və Suriyanın türk əhalisinin rəsmi adıdır. Qeyd olunmalıdır ki, Bağdadın özündə "Tataran" adlı məhəllə vardır və onun adını daşdığı tayfa "baclar" tayfasının adı çəkilir. Həmin tayfadan olan əhali indi də eyni adla tanınmaqdadır. Tarixçilər, həmçinin Hülakü və sonrakı elxanların hücumu zamanı Elxanlı Dövləti ərazisinə birləşdirilən torpaqlara xristian türk boylarının da yerləşdirildiyini hiçrət etdiyini göstərirlər.

1258-ci ildə Bağdadı hücumla alan Hülakü xan ərəblərə ağılaşmaz dərəcədə divan tutdu. Bütün Abbasi nesli qılınodan keçirilir. Beləliklə, beş yüz ildən

çox davam edən Abbasilər Xilafətinə son qoyulur. Bu, həmçinin ərəb-islam xilafətinin sona çatması demək idi. Tenqriçi türklər tarixi zəfər qazanaraq Abbasi Xilafətini məhv etdilər.

Bir sıra tarixçilər islam ümmətçiliyi mövqeyindən çıxış edərək ərəb-islam xilafətinin məhvini dini faciə kimi qəbul edirlər. Bir zamanlar Azərbaycanda soyqırımlar, faciələr törədən və Babək üsyanını soyqırımla yatıran ərəblərə Azərbaycan ərazisində yaranan Azərbaycan hökumətinin özü olan Elxanlı dövləti tərəfindən eyni cəza üsulan və savaş taktikləri ilə cavab verilib tarixi intiqam alınmışdır.

Qız qalası: Bakıda bu günə qədər sağlam qalan Qız qalası adı ilə tanınan bina Olçaytu xan tərəfindən 1314-1316 tarixlərində tikilmişdir. Üzərində sahil fənəri yandırılırdı. İçərisində bir nərdivan vardır. Lakin əslində əhalini düşmən

niyyə şəhərində özü tərəfindən tikdirilmiş olan "Künbədi-Sultaniyyə" deyilən camedə dəfn edilmişdir. Yerinə oğlu Əbu Seid Bahadır xan keçdi. Qazan xan və Olçaytu xanın gənc yaşında vəfat etməsi Elxanlı Azərbaycan imperatorluğunun faciəsi idi. Çox qüdrətli və güclü padşahların yeri doldurulmaz oldu.

Olçaytu Xudabəndə türbəsi

Künbədi-Sultaniyyə came türbəsi Olçaytu xanın özü tərəfindən 1312-ci ildə tikilmişdir. Olçaytu Xudabəndə Türbəsi indi İranın Zəncan ostanının Sultaniyyə şəhərində yerləşən, planda səkkiztərəfli həcmi, özəmətli plastik quruluşu, daxili bəzəkləri və cəsəretli mühəndis quruluşuna görə Azərbaycanın orta əsrlər memarlığında çox mühüm əhəmiyyətə malik türbədir. XIV əsrə aid Azərbaycan memarlıq abidəsidir. Hündürlüyü 49 metrdir. Mınarələri 6 dənə

di. Bir günbəzi var. Kərcipdən tikilmişdir. UNESCO tərəfindən Ümumdünya irsi kimi qorunmağa alınmışdır.

Künbədi-Sultaniyyə came türbəsinin tikilməsindən yüz il sonra italyan memarı Brunelleskinin Florensiyada ucaltdığı Santa-Mariya del Fyorr kilsəsinin günbəzində Sultaniyyə türbəsinin konstruktiv üsullarından istifadə etmişdir.

Tagbənd qumanın ən mühüm nailiyyətlərindən biri Olçaytu Xudabəndə günbəzidir. Tikilinin nəhəng ellipsşəkilli günbəzi (hündürlüyü 20 m, diametri 25,5 m) Florensiyadakı Santa Mariya del Flore baş kilsəsinin günbəzini ötürüb keçmişdir.

Qiyasəddünya vəd-Din Məhəmməd Xudabəndə Olçaytu xan Azərbaycan tarixində tikdirilən Sultaniyyə, Sultanaşad və Olçaytuşad şəhərləri ilə yadda qalmışdır. Qız qalası və Olçaytu Xudabəndə Türbəsi ilə yaddaşlarda bu gün də yaşayır. Cəmi 34 il yaşamış gənc padşahın və ordu komandanının nə qədər böyük enerjiyə yaraclığı gücə malik olduğunun misilsiz örnəyidir.

Məhəmməd Xudabəndə Olçaytu xanın ölümü

Məhəmməd Olçaytu 38 yaşında 17 dekabr 1316-cı ildə vəfat etmişdir. Sulta-